

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК МУЗИЧНО–ТЕОРЕТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН У СИСТЕМІ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ

FORMATION AND DEVELOPMENT OF MUSICAL THEORETICAL DISCIPLINE IN THE SYSTEM OF MUSIC EDUCATION

У статті розкривається історичний процес становлення та розвитку музично-теоретичних дисциплін, висвітлюється їх роль у фаховій підготовці вчителя музики; подаються дидактичні аспекти теоретичних дисциплін у сучасній системі музичної освіти, наголошується на необхідності впровадження нових методик вивчення музично-теоретичних дисциплін.

Ключові слова: музично-теоретичні дисципліни, музична освіта, вчитель музики.

Постановка проблеми. Фахова підготовка майбутнього вчителя музики передбачає володіння комплексом спеціальних знань, практичних умінь та навичок, які мають безпосередній вплив на формування та розвиток його активності, свідомості та стимулює до творчої самостійності. Педагоги-музиканти та вчені-музиканти визнають, що основу даної підготовки становлять предмети музично-теоретичного циклу, які розвивають розумові (мислення, пам'ять, музичний слух, допитливість тощо) та художні (художній смак, сприйняття, фантазія, уява, відчуття композиційної довершеності мистецьких творів тощо) якості фахівців.

Історично статус музично-теоретичних дисциплін у процесі розвитку музичної освіти помітно змінювався. Із предметів, які виконували лише допоміжну роль і безпосередньо були підпорядковані завданню практичного оволодіння ремеслом, вони стали предметами, метою яких стало виховання музичного слуху, ґрунтовна теоретична підготовка, стимулювання практичної творчої діяльності, розвиток музичного мислення.

Аналіз досліджень і публікацій. Фундаментальні ідеї щодо специфіки діяльності педагога-музиканта та ролі музично-теоретичної підготовки в ній представлені в дослідженнях Г. Гарбар, І. Малашевської, Т. Панасенко, Г. Побережної, Л. Синиці, Т. Щериця, В. Юрчак та ін.

Формулювання мети статті. Розкрити основні положення музично-теоретичних дисциплін, їх становлення, розвиток та місце у фаховій підготовці майбутнього вчителя музики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Феномен музично-теоретичних дисциплін полягає у їх багатозначності та специфічності, що зводиться до вивчення логічних законів музики-мистецтва, які історично розкрилися у процесі її еволюції і визначають музичну практику.

Історично роль музично-теоретичних дисциплін у процесі розвитку музичної освіти переосмислювалася і змінювалася з огляду на те, що їх формування, становлення та зміст залежали від значення музичного мистецтва в житті суспільства та функцій, які виконував музикант.

Теоретичні основи музичного мистецтва мають давню історію. Натомість термін «теоретичні науки» був введений в епоху ранньої античності, коли відбулася диференціація видів мистецтва, відповідно до специфіки їхніх виховних можливостей. Згідно Арістотеля, вони дають початок знанням і обумовлюють вірне керівництво практичною діяльністю, яка в свою чергу, є передумовою творчості [1, с.314]. Важливу область музичної науки та освіти склала теорія музики. Теоретиками цієї доби були розроблені перші музично-теоретичні поняття та музичні терміни (мелодія, ритм, лад, гармонія), дані визначення та класифікація інтервалів, в якості критерію оцінювання яких було висунуто слухове сприймання [7, с.809-810]. Але, уже на той час, вченими було усвідомлено, що без практичних умінь знання з музичної теорії стають абстрактними і непотрібними. В період еллінізму визначилася необхідність поєднання теорії музики з практичними вміннями. [11, с.52]. Музично-теоретична спадщина античності мала вирішальний вплив на подальший розвиток музичної науки та музичної освіти.

У добу Середньовіччя продовжується здійснюватися диференціація всіх видів мистецтва. Оскільки, музичними теоретиками, як правило, були монахи, члени релігійних орденів, тому музика сприймалася, передусім, не як мистецтво, а як наука і теорія музики становила в ній окрему наукову галузь. В богословських трактатах вона деякий час була визначена як «схоластична абстрактна наука, яка протиставлялась музичній практиці». [11, с.51].

Теоретики раннього Середньовіччя Гукбальд, Касспатор, М. Падуанський та ін. визнавали пріоритет теорії над художньою практикою в музичному мистецтві, що вказувало на верховенство та еволюцію музичного мислення і усвідомлене сприйняття музики. [4, с.79]. Це верховенство сповідував відомий учений Боецій, порівнюючи відношення між ними як «перевага розуму над тілом» [7, с.811-812]. В його розумінні музика—це, перш за все, наука теоретична, наука про природу світової гармонії, її проявах у звуках, тому «...істинний музикант той, хто володіє музичною теорією, а не той, хто володіє мистецтвом співу чи гри на музичних інструментах. Той, хто не знає музичної теорії, не може називатися музикантом». [11, с.52]. З'являються музично-теоретичні трактати, щодо можливостей творчого самовизначення особистості. [4, с.80].

Починаючи з XI ст. потреби музичної освіти вимагали інтеграції музичної теорії з виконавською та творчою практикою. Почали активно розроблятися дидактичні аспекти музичної теорії, яка поступово починає перетворюватися із окремої наукової галузі в прикладну дисципліну, що підпорядковується потребам реальної музичної практики. Про це свідчать теоретичні трактати теоретика Гвідо д'Ареццо, присвячені її практичному потенціалові. Науковець прагнув створити таку методику музичного навчання, яка сприяла б формуванню самостійності особистості. Його новації розвивають фактично нову парадигму музично-теоретичної освіти: реформа нотного письма в музичній культурі – письмово-аналітичну, а сольмізаційна система або сольфеджіо сприяла розвитку музичного слуху, який, згідно Маркетто Падуанського, є «найкращим суддею в музиці Як зазначив Ф.Кельнський «теорія створена Боецієм, практика належить Гвідо». [7, с.811-812].

Доба Відродження визначилася новими явищами і процесами в музичному житті та освіті, які, у свою чергу, мали безпосередній вплив на теоретичну підготовку музикантів. Теоретичні дослідження Іоанна Скота Ериугена, Франка Кьольнського, Уолтера Одингтона та ін. вказують на подальший розвиток музичної теорії, як науки. Еволюція музичного мислення призвела до появи та розвитку багатоголосся (поліфонії) в музиці. Поліфонічне мистецтво стало являти собою систему музичного мислення, що має певні вихідні принципи та художні засоби. Звернення музикантів до творчості інших композиторів сприяло появі наступної теоретичної галузі — історії музики. Нові музичні явища і процеси створювали нові принципи музичного навчання, що скеровані на єдність теоретичного і практичного оволодіння музикою. Головною вимогою музичної педагогіки того часу було формування музиканта нового типу, освіченого музиканта-практика, оскільки професії «композитор» та «виконавець» не були розділені. Музично-теоретична підготовка вміщувала в собі музичну теорію, поліфонію, історію музики та сольфеджіо і вже на той час була спрямована на формування творчої самостійності музиканта, проявом якої становила практична діяльність. Теоретик і композитор тієї доби Джозеффо Царліно науково обґрунтував ту музичну практику, до вершин якої відноситься творчість Палестрини, Лассо, Жоскена Дебре та інших композиторів строгого письма. Уже у той час він звернув увагу на необхідність інтеграційного навчання музичної освіти, оскільки, вірно розмірковувати про мистецтво може лише той, хто обізнаний в теорії і разом з тим володіє практикою мистецтва. Пріоритетом музичної підготовки вчений визнає сольфеджіо, як головний засіб розвитку музичного слуху музиканта. [7, с.811-812].

Прагнення музичних теоретиків XVII ст. усвідомити музичний твір як безперервну поточну мову, як художнє висловлювання в рамках певного стилю з властивими кожному з них правилами і допустимими прийомами письма призвело до появи нової теоретичної галузі – гармонії, особливої системи мислення, основою якої стає логічне обґрунтування розгортання музичного

твору. Таким чином, до кінця ХУІІ ст до складу теоретичних наук входили музична теорія, поліфонія, сольфеджіо, історія музики та гармонія.

Починаючи з ХУІІІ ст. у Західній Європі накреслились два шляхи підготовки музикантів — виконавців-професіоналів та вчителів музики. Музична практика цілком стає мистецтвом, а теорія намагається набути статус новоєвропейської дослідної науки. Підготовка музикантів-професіоналів відбувалася у спеціальних навчальних закладах, де відбувається відмежовування музичної теорії та музичної практики. Музично-теоретичні дисципліни представляли свій замкнений осередок, єдиний для музикантів будь-якої спеціалізації [7, с.763-766]. Переважна більшість викладачів фахових дисциплін робили акцент на виконавське мистецтво, тому вказували на даремність теоретичної підготовки, оскільки вважали за непотрібними ті відомості для практики і висловлювали неприховане засудження схоластики та формалістики даного курсу. Перевага надавалася стихійно-інтуїтивному сприйманню музики при підготовці з фахових дисциплін. [2, с.185].

Освіта вчителів музики, чия професія за своєю сутністю залишалася універсальною обмежувалася лише учительською семінарією. Теоретична підготовка, становила в ній ключове ядро, оскільки сприяла формуванню творчої самостійності майбутнього вчителя-музиканта, що знайшло прояв у здатності володіти музично-теоретичні поняттями та музичні термінами, набутті необхідних навичок вільного музикування, проявів творчої фантазії. Теоретичні дисципліни були спрямована на розвиток музичного слуху та вміння «бачити те, що чуєш, чути те, що бачиш». [6, с.159-183;10, с.8]. Паралельно з розвитком західноєвропейської музичної освіти відбувається становлення вітчизняної музичної освіти. На початку ХУІІІ ст. в Україні осередком підготовки музичних кадрів становить Київська академія, навчання у якій відбувається, переважно, за вузькою спеціалізацією — виконавці та композитори. [14, с.106]. Але теоретична підготовка в ній займала достойну нішу, оскільки була спрямована на потреби музичної практики. Її зміст передбачав засвоєння досягнень європейської музичної теоретичної науки, необхідних для професійного становлення, володіння знаннями музичної теорії,

гармонії, поліфонії, що сприяло розвитку музичного мислення та музичного слуху [3].

Вітчизняний теоретик ХУІІ ст Микола Дилецький усвідомлював необхідність популяризації теоретичних знань в професійній підготовці музикантів. Його практичний посібник «Грамматика» був призначений для композиторів, регентів та співаків і спрямований на інтеграційний підхід теоретичної науки з практичною діяльністю. Ця ґрунтовна праця узагальнила музично-теоретичні знання. Науковцем була розроблена та введена музична термінологія, що була новаторською у той час і надовго утвердилась в теоретичній, педагогічній практиці шкіл та композиторів. В «Грамматиці» було вперше систематизовано правила композиції, а також вміщено багато вправ з метою виховання навичок композиції, дані цінні поради вчителям музики з методики викладання музичної грамоти та співу з нот. Авторами вітчизняних теоретичних праць також являлися вихованці академії Йосип Мохов, Василь Сербжинський, Семен Лободовський, Георгій Баранович, що склав «Правила для нотного та ірмологійного співу» [14].

Підготовка вчителів співів у ХУІІІ-ХІХ ст. здійснювалася у Глухівській школі та Петербурзькій Придворній співацькій капелі. Вивчення муз-теорет дисциплін було обов'язковим у їх професійній підготовці. Теоретична підготовка включала елементарну теорію музики, сольфеджію, гармонію, контрапункт, фугу, що позитивно впливало на розвиток ерудиції, музичного мислення та музичного слуху вчителів-музикантів. Це сприяло формуванню їх творчої самостійності, проявом якої становила творча педагогічна діяльність.

Кінець ХІХ – перша половина ХХ ст. став переломним періодом у формуванні нової системи освіти в Україні. Розширюється мережа вищих навчальних закладів педагогічного спрямування, у яких відбувається професійна підготовка вчителя музики [7, с.811-812]. Вітчизняні науковці-музиканти визначили теоретичну підготовку майбутнього вчителя-музиканта як широкомасштабну систему, що синтезує в собі необхідні компоненти — слухове виховання, теоретичне навчання і практичну діяльність. Як зауважував музикознавець та педагог Б. Яворський, вона є передумовою формування

творчої самостійності майбутнього вчителя-музиканта, проявом якої стають накопичені враження, знання та уміння. У музичній концепції, науковець перевагу надавав розвитку музичного мислення музиканта, теоретико-аналітичному підходу до музики та слуховому вихованню [11; 6, с.225-228]. К. Стеценко вперше звернув увагу на теоретичні дисципліни, зокрема, сольфеджію не лише «як технічний процес набуття навичок читання різних ритмових та звуковисотних комбінацій, а як засіб *розвитку музичних здібностей*». [6, с.218]. Тому М. Леонтович відносив теоретичні дисципліни до фахових знань вчителя музики. У творчій діяльності композитор демонструє теоретичне осмислення музики. Його теоретична підготовка сприяла самореалізації у педагогічній та творчій діяльності [8].

Але згодом музично-теоретичним дисциплінам почали відводити формалізовано-абстрактну роль. Методика їх вивчення відбувалося у відриві від практики, з навчання витіснилося творче начало, а емоційне осягнення музичного мистецтва поступилося технологічному. І сильніше всього це відбилося саме на гармонії і сольфеджію. Своєрідними символами для гармонії стали – гармонізація задач» (замість створення або аранжування музики!), а для сольфеджію – спів номерів (замість виконання музики).

Лише у другій половині XX століття методика викладання теоретичних дисциплін зазнала ряд корінних змін. Скорочується розрив між рівнем підготовки музикантів та вимог сучасної музичної практики. На переконання І. Способіна теоретичні дисципліни мотивують творчу практику у поєднанні з фантазією та творчою інтуїцією. Разом з тим, теорія органічно поєднує в собі естетичну оцінку фактів та зв'язків. Згідно теоретика , якщо «знати — значить уміти», то відповідно «уміти —означає переживати естетичну цінність». Головна задача теоретичної підготовки полягає у формуванні творчої самостійності музиканта. [13, с.555].

Сучасні дослідження розкривають нові можливості музично-теоретичної підготовки вчителя музики, що сприяють формуванню його творчої самостійності. Згідно Л. Синиці елементи теоретичної підготовки націлені на вирішення ряду проблем, серед яких:

- **розвиваток** пізнавальної активності та творчих здібностей особистості, навичок глибокого порівняльного аналізування музичних творів;
- **збагачення** емоційно-естетичного досвіду ;
- **формування та вдосконалювання** критичного мислення, художнього смаку;
- **активізацію** мистецького спілкування й самовираження;
- **практичне засвоєння** музичної термінології [12, с.3-9].

Як визначає Т. Щериця музично-теоретична підготовка майбутнього вчителя музики становить тріаду: чути – розуміти – діяти. Кожен її елемент виконує свою функцію. Початковий – **чути** – науковець визначає як емоційно-художній і визнає його «стимулюючим полюсом тріади». **Розуміти** – елемент, який спрямований на діалогічне спілкування суб'єкта навчання з музикою. Т. Щериця визнає його центральним. **Діяти** – за визначенням науковця становить провідний цілеутворюючий елемент, який направлений на визначення професійної спрямованості навчального процесу та ефективний кінцевий результат [15].

У наукових працях останніх років виявляється зосередженість науковців на пошук нових педагогічних технологій, здатних розвинути активний гнучкий слух, адаптований до різних стилів сучасної музики, приділяється увага психологічних закономірностей музичного сприймання, пам'яті. Слуховий контроль включає момент розпізнання музичної тканини, основу якої складає аналіз її звуковисотності та момент співвідношення упізнаних звуковисотних структур із збереженням у пам'яті їм подібних.

Сучасні науковці впроваджують нові методики вивчення музично-теоретичних дисциплін, які сприяли б формуванню творчої самостійності майбутнього вчителя музики. Послугуючись вимогам професійної підготовки студентів-музикантів Г. Побережна вбачає інтеграційний підхід викладання музично-теоретичних дисциплін. Науковець визнає за необхідність спрямувати музично-теоретичну підготовку на посилення дедуктивних методів пізнання, узагальнюючі функції музичної теорії, яка спроможна озброїти студентів не заучуванням окремих правил, а засвоєнням певних естетичних законів, що

втілюються в універсальних принципах музичного мислення та в їх еволюції. Позитивними якостями комплексних курсів є прагнення до досягнення музичного твору в його цілісності, підвищення уваги до художньо-естетичного боку музики, стислість та узагальненість інформації, методична системність у реалізації принципу чути – розуміти – діяти [9].

Погляди Г. Побережної продовжує І. Малашевська. Свою методику інтеграційного викладання музично-теоретичних дисциплін науковець вибудовує на музично-стильовій основі, яка слугує формуванню художнього світогляду студента. Інтеграційний підхід на стильовій основі передбачає володіння різноманітними типами мислень, логік, технологій, систем, наявності історико-стильового музичного мислення, потребує вміння орієнтуватися у системах виразових засобів стилів різних епох, здатності гнучко та стилістично розвивати музичний слух. Усі ці властивості становлять “здатність до усвідомленого оперування музично-стильовими знаннями та слуховими уявленнями в процесі аналітично-мисленнєвої діяльності та практично-творчої роботи майбутніх учителів музики» [5].

Висновки і перспективи подальших розвідок напрому. Одже, дослідження науковців свідчать, що музично-теоретична наука пройшла у своєму розвитку великий шлях. Від моменту зародження, у процесі свого становлення вона перетворилася із схоластичної науки у невід’ємну складову музичної освіти, як цього потребує практика. Її спрямованість полягає не лише в накопиченні відповідних теоретичних законів, на яких ґрунтується музичне мистецтво, а як свідчать наукові джерела, музично-теоретична підготовка спрямована на розвиток музичних здібностей, формування професійних навичків та умінь, що сприяє формуванню творчої особистості музиканта.

Сучасні науковці доводять, що музично-теоретичні дисципліни у фаховій підготовці вчителя музики мають широкий спектр програми. Вони націлені на формування освітніх компетенцій, розширення світогляду, розвиток особистісних якостей, мисленевих процесів. Все це сприяє формуванню творчої самостійності вчителя-музиканта, яка є невід’ємною складовою його самовдосконалення та самореалізації.

Список використаних джерел

1. Асмус В. Ф. Античная философия. Учебное пособие /Валентин Фердинандович Асмус. – [Изд. 2-доп.] – М.: Высшая школа, 1976. – 543 с.
2. Баренбойм Л. А. Музыкальная педагогика и исполнительство. /Лев Аронович Баренбойм. – Ленинградское отделение, Музыка, 1974. – 336 с.
3. Герасимова-Персидская Н. А. Хоровой концерт на Украине в XVII – XVIIIст. /Н. А. Герасимова-Персидская — К.: Музична Україна, 1978. — 181 с.
4. Горбенко С. С. Історія гуманізації музичної освіти. Навчальний посібник за модульно-рейтинговою системою навчання / Сергій Семенович Горбенко. — м.Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2007. – 348 с.
5. Малашевська І. А. Методика музично-теоретичної підготовки майбутніх учителів музики на історико-стильовій основі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02. «Теорія і методика навчання музики і музичного виховання»./ І. А. Малашевська – Київ, 2005. – 21 с.
6. Мистецька освіта в Україні: теорія і практика/ О. П. Рудницька[та ін.]; заг. ред О. В. Михайличенко, редактор Г. Ю. Ніколаї. — Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. — 255 с.
7. Музыкальная энциклопедия. Гл. ред. Ю. В. Келдыш, Т. З. Корто — Октоль — М., Советская энциклопедия, 1976. — 1102 с.
8. Орфеев С. Д. М. Леонтович і українська народна пісня /Серафим Дмитрович Орфеев — К.: Музична Україна, 1981 — 75 с.
9. Побережна Г. І., Щериця Т. В. Проблеми інтегрованого викладання музично-теоретичних дисциплін у педвузах [Електронний ресурс] / Г. І. Побережна, Т. В. Щериця — Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/399/2/ok3.pdf>.
10. Ростовський О. Я. Методика викладання музики у початковій школі: Навч.-метод. посібник / Олександр Якович Ростовський – [2-ге вид., доп.] – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2001. – 216 с.

11. Ростовський О. Я. Теорія і методика музичної освіти. Навчально-методичний посібник / Олександр Якович Ростовський – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. – 640 с.
12. Синиця Л. М. «Слухання музики у структурі сучасного уроку музичного мистецтва /Л. М. Синиця // Мистецтво в школі – 2012 – №4 (40) – С. 3–9
13. Холопов Ю. Музыкально-теоретические системы: Учебник для историко-теоретических и композиторских факультетов музыкальных вузов / Ю. Холопов, Л. Кириллина, Т. Кюрегян, Г. Лыжков, Р. Поспелова, В. Ценова — М., 2006. – 632 с.
14. Шреєр-Ткаченко О. Я. Історія української музики. Частина перша /О. Я. Шреєр-Ткаченко — К.: Музична Україна, 1980. — 198 с.
15. Щериця Т. В. Музично-теоретична підготовка вчителів музики. [Електронний ресурс] / Т. В. Щериця — Режим доступу: [/hghltd.yandex.net/yandbtm](http://hghltd.yandex.net/yandbtm).

The article represents the role of musical-theoretical disciplines in the process of development of music education. Their foundation, formation and content depend on functions which the musician served. In ancient times was introduced the term "theoretical science", the main task of which was to give the beginning of the knowledge and management of practical activity which became the beginning of creativity. The most important part of musical education and science was the theory of music. In Middle Ages the theorists recognized it as scholastically abstract science, which contrasted musical practice. In the process of development status of music education musical and theoretical disciplines considerably changed. In the times of Renaissance the music education required the integration with performing music theory and creative practice. Among subjects that performed a supporting role and were subordinated to the task of the practical mastering craft. They became the subjects directed at the formation ear for music, stimulating practical creative activities, the development of musical thinking. Music and theoretical disciplines in professional music training teachers of music were and continue to be a foundation. The national scientist musicians represented theoretical training of the future teacher

of music as a widely large-scale system that synthesizes the necessary components – acoustical education, theoretical learning and practical activity. Modern researches reveal new abilities of music and theoretical education of music teachers. According to scientific resources, musical and theoretical training directed at development musical abilities, forming skills and abilities which promote creative identity of musician. In scientific works of last years stressed the need of introduction of new methods of studying music and theoretical subjects.

Keywords: musical-theoretical disciplines, music education, teacher of music.